

บทคัดย่อ

ไทยลื้อในล้านนา: กรณีศึกษา บ้านแม่สาบ

นายโมฆิต ไชยประสิทธิ์

การวิจัยเรื่องอัตลักษณ์ไทยลื้อ ของชุมชนบ้านแม่สาบ ตำบลสะเมิงใต้ อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นตัวอย่างการศึกษาถึงอัตลักษณ์ของชาวไทยลื้อ ได้แก่ประวัติความเป็นมา ระบบความคิด ความเชื่อ ระบบคุณค่าและประเพณีต่างๆ ในวัฒนธรรมของชาวไทยลื้อที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับระบบการผลิต การบริโภคและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นภายในชุมชน ตลอดจนกระบวนการปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์เพื่อความอยู่รอดของชุมชนภายใต้กระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมและระบบเศรษฐกิจทุนนิยม

การวิจัยชิ้นนี้เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพโดยการสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม การร่วมสังเกตวิถีชีวิต และกิจกรรม พิธีกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน จากการศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลต่างๆที่พบ สามารถสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

1. ชุมชนไทยลื้อบ้านแม่สาบเป็นชุมชนที่สืบเชื้อสายมาจากชาวไทยลื้อแคว้นสิบสองพันนา มณฑลยูนนาน ประเทศจีน ซึ่งอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในช่วงที่พระเจ้ากาวิละ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ได้ทำศึกชนะสามารถยึดเมืองเชียงใหม่แล้วเข้าตีสิบสองพันนา และหัวเมืองลื้อจีนได้ จึงกวาดต้อนอพยพผู้คนจากสิบสองพันนามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในล้านนาตามนโยบาย “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” ซึ่งผู้คนที่อพยพมานั้นมีทั้งที่ถูกกวาดต้อนมาและอพยพมาเอง ภายหลังจากเกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างสิบสองพันนากับล้านนา โดยครั้งนั้นมีชาวไทยลื้อกลุ่มหนึ่งนำโดยปู่เทิ้ม ได้นำเอาชาวบ้านส่วนหนึ่งเดินทางมาเสาะแสวงหาแหล่งตั้งถิ่นฐานของตนเอง ภายหลังจากอพยพมาถึงเมืองเชียงใหม่แล้ว จนกระทั่งเดินทางมาถึงอำเภอสะเมิง พบว่ามีที่ราบระหว่างหุบเขาที่มีแม่น้ำใหญ่ไหลผ่านถึง 2 สาย คือแม่น้ำแม่สาบและแม่น้ำสะเมิง มีสภาพเป็นภูเขาและป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์จึงได้เลือกที่จะตั้งถิ่นฐานอยู่ในหมู่บ้านแม่สาบ ต่อมาชุมชนแถบนี้ได้รับการยกฐานะจากทางราชการให้เป็นอำเภอสะเมิงจนถึงปัจจุบัน

2. การที่ชุมชนไทยลื้อบ้านแม่สาบตั้งอยู่ในพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ของสภาพแวดล้อม ประกอบกับการที่คนชุมชนมีพื้นฐานความเป็นลื้อที่รักสงบ ยึดมั่นในความมั่นคงในชีวิตที่ให้ความสำคัญต่อความสมดุลทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังเช่นชาวไทยลื้อที่ต่างๆ ทำให้ชุมชนไทยลื้อบ้านแม่สาบเติบโตขึ้นมาบนพื้นฐานของการเป็นชุมชนเกษตรกรรมที่มีข้าวกับควาย เป็นวัฒนธรรมหลักในการดำรงชีวิต ในรูปแบบความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นไปในลักษณะการพึ่งพาอาศัย ช่วยเหลือเผื่อแผ่และการแลกเปลี่ยนแรงงานภายใต้ความสามัคคีและความร่วมมือของคนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล การดำรงชีวิตของคนเป็นไปอย่างพอเพียง แต่ละครอบครัวมีการบริโภคปัจจัยต่างๆที่ตนผลิต

ได้ การหมุนเวียนผลผลิตเป็นรูปแบบของการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน การซื้อขายภายในชุมชนมีน้อยมาก วัฏจักรของการดำรงชีวิตในแต่ละปีจะผูกพันอยู่กับวัฒนธรรม ความเชื่อทางศาสนา รวมทั้งระบบความคิด ความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆ ที่แสดงออกถึงการให้คุณค่าต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติว่าเป็นผู้บันดาล และคุ้มครองดูแลชีวิตและธรรมชาติให้ดำเนินไปอย่างสมดุล ซึ่งนับเป็นอัตลักษณ์อันโดดเด่นที่ทำให้การก่อรูปของสังคมไทลื้อบ้านแม่สาบดำเนินไปอย่างมั่นคง

3. สิ่งที่เป็นอัตลักษณ์ของชาวไทลื้อบ้านแม่สาบนั้นเกิดจากพื้นฐานของความเป็นลื้อและวิถีชีวิตที่ให้ความสำคัญต่อความสมดุลของมนุษย์ พุทธ ผี และธรรมชาติภายใต้สภาพแวดล้อมอันอุดมสมบูรณ์ ซึ่งสามารถสรุปลักษณะอัตลักษณ์ที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นชุมชนไทลื้อได้ 3 ลักษณะใหญ่ๆ ดังนี้

3.1 อัตลักษณ์ที่เป็นความรู้สึกสำนึกร่วมในความเป็นไทลื้อของตนเอง มีลักษณะเป็นนามธรรม เกิดจากรากฐานทางชาติพันธุ์และการมีประสบการณ์ร่วมกันทางสังคม

3.2 อัตลักษณ์ที่เป็นวิถีปฏิบัติเชิงประจักษ์ เป็นลักษณะเฉพาะของชาติพันธุ์ที่กำเนิดขึ้นพร้อมกับความ เป็นไทลื้อ ได้แก่ลักษณะทางภาษา การแต่งกาย และอาหารการกิน

3.3 อัตลักษณ์ที่เป็นหลักปฏิบัติในเชิงนามธรรมที่เกิดจากความศรัทธาในสิ่งเหนือธรรมชาติ ได้แก่ ระบบความคิดความเชื่อ ระบบคุณค่า และประเพณีในชุมชนซึ่งเป็นลักษณะของอัตลักษณ์ที่ได้จากการดำรงชีวิตที่มีความสอดคล้องกับวัฒนธรรมการผลิตและการบริโภค มีความเกี่ยวโยงผูกพันกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนมีอิทธิพลในการเป็นตัวกำหนดกิจกรรมในการดำรงชีวิตในแต่ละรอบปีของคนในชุมชน อัตลักษณ์นี้แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

3.3.1 ระบบความเชื่อและระบบคุณค่าในชุมชน ได้แก่

3.3.1.1 ความเชื่อในนรกสวรรค์ คนลื้อมีทัศนคติทางพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต มีวัดเป็นศูนย์กลางทางจิตใจ ผู้คนในชุมชนยึดมั่นในหลักคำสอนทางศาสนา เชื่อในเรื่องนรกสวรรค์ และให้คุณค่าต่อการทำงานอย่างเคร่งครัด

3.3.1.2 ความเชื่อในเรื่องผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ชาวไทลื้อบ้านแม่สาบเชื่อว่าผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นสิ่งประจำในธรรมชาติทุกส่วน มีอิทธิฤทธิ์อำนาจและหน้าที่ในการดูแลรักษาให้มนุษย์และธรรมชาติอยู่ร่วมกันอย่างสมดุล ตลอดจนสามารถบันดาลสิ่งดี สิ่งร้ายให้เกิดขึ้นกับชีวิตของคนตามแต่ผลของการกระทำและการปฏิบัติตัวของคนได้ ผีในความเชื่อของชาวไทลื้อบ้านแม่สาบได้แก่ ผีบรรพบุรุษ เช่นผีปู่ย่าตาทวด เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีผีเจ้านาย หรือผีเสื้อบ้านเสื้อเมือง ผีไร่ผืนนา ผีขุนน้ำ ตลอดจนกลุ่มของผีร้ายต่างๆ เช่นผีกะ ผีสือ ผีสองนาง ผีโพง และผีตายโหง เป็นต้น ส่วนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในความเชื่อของชาวไทลื้อ ได้แก่เทวดาอารักษ์ ตลอดจนนางฟ้าประจำสถานที่สำคัญต่างๆเช่นวัด พระธาตุหรือเจดีย์ เป็นต้น

3.3.1.3 ความเชื่อเรื่องโชคลาง ฤกษ์ยาม เครื่องรางของขลังและคาถาอาคม การประกอบกิจกรรมอันใดในชีวิตประจำวัน ชาวลื้อจะยึดเอาฤกษ์ยามเป็นสำคัญ นอกจากนี้คนลื้อยังมีความเชื่อในเรื่องเครื่องรางของขลังและคาถาอาคมว่าเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดกำลังใจให้ตนเองมีความกล้าหาญและปลอดภัยอันตรายต่างๆ ตลอดจนเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวให้ตนยึดมั่นในการประกอบความดีและรักษาความบริสุทธิ์ของชีวิต นอกจากนี้ยังใช้ประโยชน์ในการรักษาโรคร้ายไข้เจ็บ ความเจ็บป่วย และการปิดเป่าทุกข์โศกอีกด้วย

3.3.1.4 ความเชื่อเรื่อง “ซิด” ความเชื่อนี้เกิดจากการให้คุณค่าต่อการกระทำความดีและการยึดมั่นในหลักศีลธรรม “ซิด” เกิดจากการประพาศติผิด ปฏิบัติในสิ่งไม่ดี จึงส่งผลให้เกิดภัยพิบัติและความทุกข์โศกต่อตนเอง ครอบครัว หรือชุมชน โดยมีผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติเป็นผู้คอยควบคุมดูแลการประพฤติปฏิบัติตัวของคน ตลอดจนเป็นผู้คอยชี้แนะแนวทางการแก้ “ซิด” ให้แก่ชาวบ้านด้วย

3.3.2 ประเพณีและการประกอบพิธีกรรม

ประเพณีและการประกอบพิธีกรรมของคนในชุมชน แบ่งออกเป็น 3 ระดับตามจุดมุ่งหมายในการประกอบพิธี ได้แก่

3.3.2.1 ประเพณีและพิธีกรรมระดับบุคคลหรือครอบครัว เป็นพิธีกรรมที่จัดขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายในการดลบันดาลผลให้เกิดขึ้นแก่ตนเองหรือครอบครัว โดยทั่วไปทุกพิธีกรรมจะมีจุดมุ่งหมายให้ชีวิตมีความสุข อุดมสมบูรณ์และปราศจากทุกข์ภัยใดๆ ตลอดจนเป็นการแสดงออกถึงความเคารพต่อสิ่งสูงสุดหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ และการให้ความสำคัญต่อความสมดุลของธรรมชาติ เช่น ประเพณีการปกเอินและการขึ้นเอินใหม่ การเลี้ยงผี หรือการไหว้ผี การฮ้องขวัญข้าว และการฮ้องขวัญควาย

3.3.2.2 ประเพณีและพิธีกรรมระดับชุมชน เป็นพิธีกรรมที่มีจุดมุ่งหมายในการดลบันดาลผลให้แก่ชุมชนบ้านแม่สาบโดยรวม เป็นการประกอบพิธีเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่หมู่บ้านและเป็นการขจัดปิดเป่าสิ่งอุบาทว์ชั่วร้ายให้หมดไปจากชุมชน รวมทั้งเพื่อดลบันดาลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ในการผลิตและการบริโภคของคนในชุมชนร่วมกัน เช่น การสืบชะตาบ้าน การไหว้ผีและดำหัวผีเจ้าบ้านหรือผีเสื้อบ้านเสื้อเมือง การเลี้ยงผีฝ่ายและผีน้าบ่อ เป็นต้น

3.3.2.3 ประเพณีและพิธีกรรมระดับผสมผสาน เป็นประเพณีและพิธีกรรมที่มีจุดมุ่งหมายให้เกิดความเป็นสิริมงคลให้แก่ตนเองและครอบครัว ตลอดจนเกิดผลอุดมสมบูรณ์และสงบร่มเย็นในระดับชุมชนด้วย เป็นประเพณีที่ต้องอาศัยความร่วมมือของทุกส่วนในสังคมจึงจะเกิดผลได้ เช่น ประเพณีการตานข้าวใหม่ หรือการตานข้าวลั่นบาตร การตานก๋วยสลากหรือการทำบุญสลากภัต การตานก่องโหล้วพระเจ้า ประเพณีการตานต้อด ประเพณีเดือนยี่เป็งและประเพณีปีใหม่เมือง เป็นต้น

อัตลักษณ์ที่กล่าวมาข้างต้นมีความสัมพันธ์กับชีวิตและธรรมชาติในแง่ของการเป็นสิ่งที่เป็
รากฐานแห่งพฤติกรรมของคนในชุมชน ตลอดจนมีหน้าที่ในการสนับสนุนส่งเสริมชีวิตของชาวไทลื้อใน
รูปแบบต่างๆ ดังนี้

1. การดลบันดาลในฐานะเป็นสิ่งแทนปัจจัยและเทคโนโลยีการผลิต
2. การเป็นสัญลักษณ์แทนความสำเร็จและความอุดมสมบูรณ์ของการผลิต
3. เป็นศูนย์กลางในการระดมแรงงานและสร้างความเป็นเอกภาพในการผลิต

นอกจากนี้ชาวไทลื้อบ้านแม่สาบยังมีการจัดการน้ำในระบบเหมืองฝาย อันเป็นเทคโนโลยีในการ
ผลิตที่ถือเป็นอัตลักษณ์ทางภูมิปัญญาที่สำคัญของชุมชน เมืองครเหมืองฝายที่เข้มแข็ง เป็นปัจจัยในการ
ผลิตทางการเกษตรของชาวไทลื้อบ้านแม่สาบเป็นไปอย่างอุดมสมบูรณ์ ยังผลให้เกิดความมั่นคงของชุมชน
มาอย่างยาวนาน

4. การเปลี่ยนแปลงของชุมชนไทลื้อบ้านแม่สาบเริ่มขึ้นในช่วงหลังจากการสิ้นสุดของสงครามโลก
ครั้งที่ 2 สังคมเกิดภาวะข้าวยากหามาแพง ทำให้ชุมชนภายนอกเริ่มเข้าไปมีความสัมพันธ์กับชุมชนบ้าน
แม่สาบ ต่อมาหลังจากที่รัฐมีนโยบายในการพัฒนาประเทศโดยการเพิ่มพูนขึ้นในอัตราการเจริญเติบโตของ
ระบบเศรษฐกิจ มีการมุ่งเน้นปรับปรุงพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและระบบสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน มีการ
กระจายความเจริญไปสู่ชนบทตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่รัฐจัดทำขึ้น ทำให้เกิดการ
เปลี่ยนแปลงขึ้นในอำเภอสะเมิง นอกจากนี้รัฐยังเข้าไปส่งเสริมการผลิตในภาคเกษตรกรรมโดยการ
ส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกพืชเศรษฐกิจหลายชนิด สำหรับเกษตรกรในชุมชนบ้านแม่สาบเริ่มจากการปลูก
ยาสูบเพื่อขายให้กับโรงบ่มยาสูบ จนกระทั่งช่วงหลังปี พ.ศ. 2530 ชาวบ้านเห็นว่ากระเทียมเป็นพืช
เศรษฐกิจที่เป็นที่ต้องการของตลาดและสร้างรายได้ให้ชาวบ้านจำนวนมาก ชาวบ้านจึงเริ่มหันมาปลูก
กระเทียมเพื่อการค้าอย่างจริงจัง ผลจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ทำให้วิถีชีวิตของชาวไทลื้อบ้านแม่สาบ
เปลี่ยนแปลงไปทำให้ส่งผลกระทบต่อในด้านต่างๆ สรุปได้ดังนี้

4.1 ก่อให้เกิดการสูญหายของวัฒนธรรมประเพณีและการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคนในชุมชน

4.2 ผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม การทำเกษตรกรรมเชิงเดี่ยวภายใต้ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมทำ
ให้เกิดการบริโภคนิยมที่ฟุ่มเฟือยและมีการนำเอาทรัพยากรมาใช้มากขึ้น การใช้ปัจจัยทางเทคโนโลยีมา
ช่วยให้ได้ผลผลิตตามความต้องการ ส่งผลให้เกิดความเสื่อมโทรมแก่สภาพแวดล้อมและสุขภาพของ
เกษตรกร

4.3 ผลกระทบในด้านสังคม การเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมของชุมชนบ้านแม่สาบ ส่งผลให้
ชาวบ้านต้องเร่งการผลิตภายใต้ระบบทุน ส่งผลให้เกิดภาวะหนี้สินในครอบครัวชาวไทลื้อส่วนใหญ่
นอกจากนี้ผลกระทบที่เกิดจากการใช้ทรัพยากรมากทำให้เกิดปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรและความขัดแย้ง
ขึ้นในชุมชน นอกจากนี้วัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไปตลอดจนความสามารถในการบริโภคและระบบ

ความคิดที่ได้รับการพัฒนาจากระบบการศึกษาแผนใหม่ ทำให้คนหนุ่มสาวเคลื่อนย้ายออกจากชุมชนเพื่อไปศึกษาและประกอบอาชีพนอกชุมชน เป็นผลให้โครงสร้างของประชากรในชุมชนค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไป นอกจากนี้ยังมีผลกระทบต่อรูปแบบความสัมพันธ์ในระดับครอบครัวของคนในชุมชนอีกด้วย

5. กระบวนการปรับอัตลักษณ์เพื่อความอยู่รอดของชุมชน ลักษณะสำคัญของการปรับตัวของคนในชุมชนปรากฏในรูปแบบของการปรับอัตลักษณ์ ซึ่งสรุปได้ 3 ลักษณะ คือ

5.1 สิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ เช่นการถือผีประจำตระกูล หรือผีเฮือน เป็นต้น การให้ความสำคัญต่อประเพณีสำคัญทางศาสนา การดำรงพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับความเป็นสุขของชีวิต เช่นพิธีกรรมการฮ้องขวัญและการสืบชะตาเพื่อความเป็นสิริมงคลของชีวิต เป็นต้น

5.2 การปรับใช้อัตลักษณ์ เป็นรูปแบบของการนำเอาฐานความคิดความเชื่อในเอกลักษณ์เดิมที่เปลี่ยนแปลง หรือสูญหายไปมาใช้กับสิ่งใหม่ที่เกิดขึ้น เช่นการนำเอาฐานความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรมการแหกนมาปรับใช้ในการแหกปลุกกระเทียม การปรับพิธีกรรมการฮ้องขวัญควายมาเป็นพิธีมัดมือรถไถ เป็นต้น

5.3 การสร้างใหม่ทางอัตลักษณ์ เป็นความพยายามที่จะสร้างสิ่งทดแทนทางอัตลักษณ์เดิมที่สูญหายหรือเปลี่ยนแปลงไป โดยเฉพาะการสร้างความตระหนักในความเป็นลือให้เกิดขึ้นในชุมชน เช่นการสร้างศิลปะการฟ้อนลือให้เป็นอัตลักษณ์ประจำชุมชน การตั้งกลุ่มเยาวชนขึ้นมาร่วมทำกิจกรรมต่างๆของชุมชน หรือการใช้ต้นขนุนโบราณเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงความเก่าแก่ของชุมชน เป็นต้น

นอกจากการปรับอัตลักษณ์ใน 3 ลักษณะดังกล่าวแล้ว ชาวไทลื้อยังเกิด “กระบวนการสร้างอัตลักษณ์” ทางการผลิตขึ้นมาใหม่นั้นคือการปรับเอาข้าวไร่มาปลูกในที่นาเดิม ซึ่งถือเป็นยุทธศาสตร์เพื่อการอยู่รอดของชุมชนที่สำคัญอีกลักษณะหนึ่ง